

ПРАБЛЕМА ФАРМІРАВАННЯ ЭТНАКУЛЬТУРНАЙ КАМПЕТЭНЦЫІ НА ўРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ў ШКОЛЕ

Праграма па методыцы выкладання беларускай мовы [2, 9] на чацвёртым курсе спецыяльнасці «Беларуская філалогія» патрабуе разгляду тэмы «Асоба настаўніка-моваведа». Рыхтуючы матэрыялы для кантролю самастойнай працы (КСП) па праблеме «Гісторыя станаўлення і развіцця метадычнай думкі на Беларусі», студэнты знаёмяцца з біяграфіямі многіх знакамітых людзей, якія мелі дачыненне да праблем навучання роднай мове ў школе.

Выкладчыку патрэбна засяродзіць увагу студэнтаў-чацвёртакурснікаў на тым, што праблема навучання роднай мове заўсёды клапаціла лепшых прадстаўнікоў нацыі, выдатных майстроў, такіх як Францыск Скарына, браты Л. і С. Зізаніі, М. Смятрыцкі, С. Собаль, І. Ужэвіч, Ф. Багушэвіч, К. Каганец, Цётка (Алаіза Пашкевіч), М. Багдановіч, Б. Тарашкевіч, Ц. Гартны, Я. Лёсік, І. Пратасевіч, І. Самковіч, А.В. Багдановіч, К. Міцкевіч (Якуб Колас), і многіх-многіх іншых. Пры гэтым вельмі важна адзначаць асобасныя якасці гэтых людзей: высокаадукаванасць і прафесіяналізм, нераўнадушнасць, патрыятызм. Біяграфічныя звесткі дазваляюць падкрэсліць неардынарнасць гэтых асоб, што ў сваю чаргу дае магчымасць выходзіць у будучых выкладчыкаў мовы і літаратуры імкненне да самаўдасканалення, перакананасць у тым, што выкладчык самага галоўнага школьнага прадмета – роднай мовы – павінен быць рознабакова і гарманічна развітым, мець энцыклапедычныя веды з самых розных сфер дзейнасці чалавека.

Звычайна спіс літаратуры па акрэсленай тэме самастойна папаўняецца студэнтамі ў працэсе даследчыцкай дзейнасці. Штуршком для пошуку з’яўляецца, скажам, энцыклапедычная літаратура. Напрыклад, знаёмячыся з артыкулам пра Р. Шырму ў «Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі», студэнт можа прачытаць: **«У 1918 г. скончыў Седлецкі настаўніцкі інстытут (ПНР), які на той час быў эвакуіраваны ў Яраслаўль. З 1912 г. настаўнічаў. Удзельнік 1-й сусветнай вайны. У 1919–22 дырэктар арганізаванай ім школы ў сяле Навагольскім Наваханёрскага раёна Варонежскай вобласці. У 1922 г. вярнуўся на радзіму. Стваральнік і кіраўнік шэрага харавых калектываў, у тым ліку народнага хору ў Пружанах, хору Беларускай гімназіі і Хору Беларускага саюза студэнтаў у Вільні. Вёў у Заходняй Беларусі вялікую культурна-асветніцкую і літаратурна-публіцыстычную дзейнасць (лектарскую, выдавецкую, наладжваў вечары славянскай песні, дні беларускай культуры і інш.). Быў сакратаром Галоўнай управы Таварыства беларускай школы (1926–1937), арганізатарам, выдаўцом і актыўным аўтарам друкаванага органа таварыства часопіса “Беларускі летапіс”»** [вылучана намі – І. С.] [4, 608–609].

Уменне ставіць пытанні да тэксту вельмі важна для студэнта-філолага, будучага выкладчыка мовы і літаратуры. Атрыманая інфармацыя падштурхоўвае да далейшага пошуку: чаму Р. Шырма вучыўся ў ПНР? Чаму быў эвакуіраваны ў Яраслаўль?

Роля выкладчыка заключаецца далей у тым, каб падкрэсліць, вылучыць рысы чалавека-асобы, які меў настаўніцкую адукацыю. Дапаможа гэта зрабіць адсылка да адпаведнай літаратуры, напрыклад, [3].

Атрыманая інфармацыя, думаецца, акрамя таго, што выконвае выхаваўчую функцыю непасрэдна ў час справаздачы па КСП, будзе, магчыма, скарыстана і пры самастойным выкладанні мовы і літаратуры ў навучальнай установе. Так, тэкст, змешчаны ў «Дыдактычным матэрыяле для 8-га класа», не павінен застацца па-за ўвагай настаўніка-практыка, які хоча працаваць творча, які хоча выхаваць асобу:

*Я хацеў бы згадаць Гаўрыіла Траяпольскага – аўтара апавесці «Белы Бім Чорнае вуха». Здружыў жа мяне з ім наш выдатны фалькларыст і дырыжор Рыгор Шырма, які ў маладосці, падчас вымушанага **бежанства** ў гады першай сусветнай вайны, вучыў у школе будучага рускага пісьменніка. Мы неаднойчы сустракаліся з Гаўрыілам Мікалаевічам, і я заўсёды ад душы радаваўся ўсё новым і новым выданням яго апавесці на самых розных мовах свету. Дарэчы, «Бім...» у перакладзе Алеся Жука выйшаў асобнай кніжкай і па-беларуску. Такія творы асабліва патрэбны ў наш імклівы звыштэхнічны час. Бо яны вучаць галоўнаму – спасціжэнню красы прыроды і мудрым, сапраўды чалавечым адносінам да яе.*

А ці читалі вы гэты твор? Не читалі? Дык прачытайце ж!

(Паводле Янкі Брыля) [1, 121–122].

Агульнавядома, што тэкст з’яўляецца адным са сродкаў стварэння на ўроках беларускай мовы маўленчага асяроддзя, скіраванага на развіццё камунікатыўных здольнасцей школьнікаў, на выхаванне ў іх моўнай чуйнасці, а таксама розных маральных якасцей. Развіццёвае маўленчае асяроддзе можа стаць асновай для фарміравання этнакультурнай кампетэнцыі, збліжэння вывучэння беларускай мовы і літаратуры.

Навучанне роднай мове ў айчынай методыцы заўсёды разглядалася ў непарыўнай сувязі з развіццём і выхаваннем школьніка. Развіццё ж асобы – духоўна-маральнае, эстэтычнае – у вялікай меры залежыць ад акаляючага маўленчага асяроддзя. Работа з тэкстам на ўроку роднай мовы дазваляе кожнаму вучню стаць актыўным удзельнікам суразмоўніцтва. Стварэнне атмасферы сумеснай творчай дзейнасці настаўніка і вучняў абуджае цікавасць школьнікаў да работы з тэкстам. Паступова яна набывае даследчыцкі характар, што вызначаецца тым, якія іменна заданні прапануюцца да тэксту, як сфармуляваны гэтыя заданні, якая паслядоўнасць іх выканання.

З пункту гледжання зместу вельмі важна, на наш погляд, аналізаваць тэксты, якія заключаюць ў сабе выхаваўчы і развіццёвы патэнцыял: пра культуру памяці, пра адносіны да мінулага, цяперашняга і будучага, пра нацыянальныя традыцыі і інш. Пры гэтым самай пільнай увагі патрабуюць

тэксты эмацыянальнага гучання, той настрой, які перадае аўтар. Для сучаснага школьніка вельмі важныя тэксты, што выклікаюць светлыя, добрыя пачуцці, дазваляюць адчуць сябе ў гармоніі з акаляючым светам, дапамагаюць сфарміраваць аптымістычны светапогляд.

На ўроках роднай мовы настаўнікамі выкарыстоўваецца такое практыкаванне, як «хвілінкі-гутарынкi». Звычайна, улічыўшы псіхалагічны настрой класа, падчас арганізацыйнага моманту ўрока настаўнік выклікае дзяцей на абмеркаванне надзённых падзей учарашняга ці сённяшняга дня. Напрыклад, зачытвае вытрымку з газеты «Наша ніва»: «Падзеі ў Францыі нельга назваць грамадзянскай вайной. Там ваююць не сусед з суседам, а супраць сістэмы ва ўласнай дзяржаве. Францыя стварыла прэцэдэнт грамадзянскага тэрарызму на сваёй зямлі» («Наша Ніва», 18 лістапада 2005 г.). Пасля гэтага перад класам ставяцца наступныя пытанні: «Ці згодны вы з такой думкай? Ці ёсць у Беларусі мігранты? Ці ведаеце вы, хто такія бежанцы? Як вы да іх ставіцеся?»

Далейшую гутарку можна арганізаваць з дапамогай вышэй прыведзенага тэксту. Пасля прачытання вучні вызначаюць яго стыль і тып, абгрунтоўваючы сваю думку: тэкст публіцыстычнага стылю, таму што асноўная яго задача ўздзейнічаць, уплываць на ўчынкі людзей, пераканаць чытача ў тым, што кніжкі Гаўрыіла Траяпольскага вельмі патрэбныя ў наш «імяклівы звышштэхнічны час», бо яны вучаць галоўнаму – «спасціжэнню красы прыроды і мудрым, сапраўды чалавечым адносінам да яе». Тэкст змястоўна насычаны, інфармацыя дакладная: называюцца канкрэтныя факты з біяграфій знакамітых людзей. Гэта тэкст-апавяданне, хутчэй за ўсё нататка, якая магла б быць змешчана на старонках дзіцячага часопіса ці газеты. Аўтарам яе з'яўляецца знакаміты беларускі пісьменнік, якога, як вядома, вельмі хвалюе лёс падростаючага пакалення, а таму ён прыводзіць дакладныя рэальныя факты (бежанства ў гады першай сусветнай вайны, будучы беларускі фалькларыст і дырыжор вучыць будучага рускага пісьменніка і інш.), якія могуць уразіць маладых людзей. (Дарэчы, менавіта гэта – здзівіць, паказаць дзецям, што яны нечага не ведаюць, – лічыцца адным з патрабаванняў да сучаснага ўрока роднай мовы.) Асноўнай стылёвай рысай гэтага тэксту з'яўляецца заклік. Моўныя сродкі, з дапамогай якіх створана выказванне, аналізуюцца не ўсе, а асноўныя, у прыватнасці сінтаксічныя, паколькі заданне прапануецца для выканання ў 8-м класе, дзе па праграме вывучаецца сінтаксіс. Вучні называюць пыталыя і пабуджалыя сказы, сказы з пабочнымі канструкцыямі, парцэляваныя сказы і інш. Школьнікі адзначаюць, што сродкам уздзеяння на чытача (адрасата) з'яўляюцца ярка выражаныя аўтарскія эмоцыі.

На фоне нейтральных слоў і выразаў (*згадаць, здружыў, вучыў у школе і інш.*) выкарыстоўваецца грамадска-палітычная лексіка (*імяклівы звышштэхнічны час, спасціжэнне прыроды і інш.*). Вельмі цікавым для лексічнага і словаўтваральнага аналізу з'яўляецца слова *бежанцы*. Можна прапанаваць школьнікам папрацаваць са слоўнікамі: тлумачальным, словаўтваральным, слоўнікам сінонімаў, этымалагічным і інш. Пасля такой

працы дарэчнай будзе гутарка пра словы *бежанец, уцякач, выгнанец*, іх выкарыстанне ў кантэксце і інш.

Нялішнімі будуць пытанні пра тое, хто са знакамітых людзей Беларусі быў бежанцам, ці адлюстравана гэтая тэма ў беларускай літаратуры і інш.

Такім чынам, мы бачым, што праз тэкст адбываецца далучэнне школьнікаў да нацыянальнай культуры; урокі беларускай мовы ўключаюцца ў адзіную сістэму філалагічнай адукацыі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Бадзевіч З. І., Саматыя І. М.* Дыдактычны матэрыял па беларускай мове: Дапам. для вучняў 8 кл. агульнаадукац. шк. з бел. мовай навучання. Мн., 2002.

2. Методыка выкладання беларускай мовы.: Вучэб. прагр. для выш. навуч. устаноў па спец. 1-21 05 01 «Беларуская філалогія». Мн., 2005.

3. *Нісневіч І. Г.* Песня на ўсё жыццё. Успаміны пра Р. Шырму. Мн., 1983.

4. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5 т. / Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. Мн., 1987. Т. 5.